

**DİN VE MİLLET: KUZEY İRLANDA ÖRNEĞİNDE BİR
AZINLIK MİLLİYETÇİLİĞİ OLARAK KATOLİKLİK**

**RELIGION AND NATION: CATHOLICISM AS AN
MINORITY NATIONALISM IN THE CASE OF THE
NORTHERN IRELAND EXAMPLE**

Elçin Aktoprak¹

ABSTRACT

This paper considers the Irish Catholic identity in Northern Ireland as a religious nationalism case in which religion and nationalism intertwine.. The aim is to display that religious nationalism is not an authentic type of nationalism that belongs to a specific religion or a specific region, and to show the effects of historical dynamics on the emergence of religious nationalism through a European example In this context, firstly by referring to the relationship between religion and nationalism, the concept of religious nationalism will be defined. Secondly, the social structure of Northern Ireland will be handled in the framework of religious nationalism by especially highlighting the historical process of identification of Irishness with Catholicism and the continuity of this identification today.

Keywords: Religion, Nationalism, Religious nationalism, Northern Ireland, Catholicism.

ÖZ

Bu çalışmada Avrupa'da din ve milliyetçiliğin birbirinin içinde eridiği bir dinsel milliyetçilik örneği olarak Kuzey İrlanda'da Katolik İrlandalı kimliği ele alınmaktadır. Amaç, dinsel milliyetçiliğin herhangi bir dine veya coğrafyaya özgü olmadığını, tarihsel dinamiklerin dinsel milliyetçiliğin ortaya

¹ Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

çıkışındaki etkisini bir Avrupa örneği üzerinden göstermektedir. Bu bağlamda ilk olarak din ve milliyetçilik ilişkisine değinilerek bir dinsel milliyetçilik tanımına gidilecek, ardından Kuzey İrlanda'daki toplumsal yapı dinsel milliyetçilik tanımı üzerinden ele alınarak, bölgede özellikle Katolik/İrlandalı özdeşliğinin nasıl kurulduğu tarihsel bir perspektife oturtulacak ve günümüzde bu kimliğin devamlılığı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Din, Milliyetçilik, Dinsel milliyetçilik, Kuzey İrlanda, Katoliklik.

GİRİŞ

Din ve milliyetçilik özellikle milliyetçilik çalışmalarında alan çalışanlarını en zorlayan konulardan biri olmuştur. Zorluk genellikle dini modernite öncesine ve milliyetçiliği de moderniteye ait kılma çabasından doğar. Gellner gibi, modern milliyetçilik kuramının ortodoks isimleri bu ayrımı tarım toplumu ve sanayi toplumu üzerinden karşımıza koyarak (Gellner, 1983), dinin modernizmle ilişkisini tartışmaya açmazlar. Modernleşen toplumların sekülerleşeceği, dolayısıyla dinin özel alana ait kalarak siyasal alanda giderek etkisini yitireceği tezinden hareketle özellikle Batılı toplumlar üzerinden bir varsayıma varılır. Benzer bir genelleme milliyetçilik için de kullanılır. Batılı toplumların sivil milliyetçiliklerine karşı Doğu'nun etnik milliyetçiliği ikilemi yaratılarak, milliyetçiliğin "kötü" yüzünün Batı'ya dönük olmadığı hem alan literatüründe hem de günlük siyasette sıklıkla vurgulanır. Dolayısıyla hem uzak geçmişin hem de yakın geçmişin kötü gölgesinden sıyrılmış bir Batı tasviriyle dinin ve milliyetçiliğin radikalleşme hali Doğu'ya özgün kılınır. Elbette bu varsayımların hiçbir temeli yoktur demek de doğru değildir; lakin bu varsayımların genel geçerliliği tartışmaya açıktır. Yükselen İslamofobiden göçmen karşıtı radikal sağcılığa veya Ortodoks Yunanistan'dan Katolik Kilisesi'nin büyük kızı Fransa tanımına kadar pek çok örnek Batı'nın ne dinsel siyasetten ne de etnik milliyetçilikten muaf olmadığını en aşikar göstergeleridir. Dolayısıyla, tarihsel dinamikler ve güncel koşulların etkisinde hem din hem de milliyetçilik farklı örneklerde "başarıları"ni bazen birbirlerine rakip olarak bazen de adeta birbirlerinin içinde kaybolarak coğrafi ve kültürel kategorilerden muaf bir şekilde devam ettirmektedir.

Bu çalışmada da, Avrupa'da din ve milliyetçiliğin birbirinin içinde eridiği bir dinsel milliyetçilik örneği olarak Kuzey İrlanda'da Katolik İrlandalı kimliği ele alınacak, bu kimlik üzerinden dinin ulusal kimliğin temel göstergelerinden biri haline geliş süreci incelenecektir. Amaç, meselenin Batı veya Doğu meselesi

değil, tarihsel dinamiklerin dönemseller koşullarda nasıl bir bileşeni karşımıza koyduğu meselesi olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda ilk olarak din ve milliyetçilik ilişkisine değinilerek bir dinsel milliyetçilik tanımına gidilecek, ardından Kuzey İrlanda'daki toplumsal yapı dinsel milliyetçilik tanımı üzerinden ele alınarak, bölgede özellikle Katolik/İrlandalı özdeşliğinin nasıl kurulduğu tarihsel bir perspektife oturtulacak ve bu kimliğin günümüzdeki sürekliliği tartışılarak din ve milliyetçiliğin kimlik inşasındaki öneminin üstü örtük medeniyet atıflarıyla değil, onları önemli hale getiren dinamiklerle birlikte anlamlandırabileceği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. DİN VE MİLLİYETÇİLİK: ORTAK MI? RAKİP Mİ?

Millet, ezeli ve ebedi bir toplumsal birim değildir. Modern bir ideoloji olan milliyetçilik tarafından inşa edilen hayali bir cemaattir (Anderson, 2006). Elbette kutsala inanç olarak tanımlayabileceğimiz din de kendi hayali cemaatine sahiptir ve bu iki tahayyül önemli farklılıklara sahiptir. Lakin bu farklılıklar pek çok örnekte din ve milliyetçiliğin işbirliğini engellememiştir. Bu nedenle bu iki hayali cemaatin ne zaman örtüştüğü, nasıl kesiştiği ve hangi koşullarda zıt düştüğü günümüz milliyetçilik literatürünün önemli çalışma alanlarından biridir. Günümüz toplumlarında dinsel inançların ve pratiklerin devamlılığı, dinin hala kimlik inşasında baskın bir belirleyen olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Fakat elbette din, 18. yüzyılda ortaya çıkan milliyetçilikle birlikte artık kimlik inşa süreçlerinin tek belirleyeni de değildir. Milliyetçilik dinden farklı bir sadakat odağı olarak Tanrı yerine ulusu koyduğu andan itibaren aslında toplumsal ve siyasal alanda dine rakip olarak yükselmiştir. Milliyetçilik çoğu zaman insanların dine duydukları sadakate taliptir ve zaman zaman farklı örneklerde din karşıtı niteliklere de sahip olabilir (Marsh, 2007 12). Çoğu zaman daha seküler ve daha eşitlikçi bir toplum ve devlet tahayyülü sunarak, özellikle Avrupa'da *eski rejim* ve Kilise'ye bir alternatif olarak kendini şekillendirmiştir. Bireyler milliyetçilikle birlikte ulusal cemaatin üyeleri olarak doğrudan ve en azından kağıt üstünde eşit olarak siyasal süreçlere dahil olabilmektedirler (Rieffer, 2003: 222). Bu nedenle milliyetçiliğin siyasal meşruiyeti kutsallıktan ulusal egemenliğe kaydırması dinle aralarındaki belki de en önemli fark olarak karşımızdadır. Lakin aralarındaki bu gerilim pek çok örnekte aralarındaki çekime karşı koyamamıştır. Milliyetçiliğin milleti "biricik"leştirirken ihtiyaç duyduğu kültürel farklılığın kendisini din üzerinden inşa ettiği durumlarda din ve milliyetçilik adeta birbirlerinin içinde hemhal olarak dinsel bir milliyetçilik ortaya çıkarmışlardır. Bu birlikteliği mümkün kılan zemin elbette iki ideolojinin ortaklık noktalarında yatmaktadır.

Öncelikle vurgulanması gereken, dinin, milliyetçilikten çok daha önce hayali bir cemaat inşa etme pratiğine sahip olmasıdır ki, bu nedenle din, ister

dinsel olsun ister olmasın, tüm milliyetçi hareketler için önemli bir esin kaynağıdır (Anderson, 2006, Hobsbawm, 1990). Bu minvalde her ikisinin de grup kimliklerinin inşasında günlük yaşamdan sosyal ilişkilere ve siyasi gelişmelere kadar geniş bir alana dair bir sözü vardır (Mitchell, 2006: 12). Her ikisi de üyelerine paylaşılan bir anlam taşıyan semboller sunarlar ve yine her ikisi de genellikle belli bir toprak parçasına (*territory*)² referans verirler (Rieffer, 2003: 216). Adalet, kurtuluş ve ölüm gibi konularda dinle yarışabilecek tek ideoloji de milliyetçiliktir (Marsh, 2007). Milliyetçilik, aynı din gibi, aynı anda hem kahraman bireyi hem de acı çeken yığınları kavrayabilmekte ve diğer ideolojilerden daha derin bir yere temas ederek yaşamı ve ölümü sorgulamaktadır (Smith, 2009: 78). Milliyetçilik, Tanrı yerine ulusla yola çıkmıştır, ama insanlara aynı din gibi bir kurtuluş yolu sunmuş, rastlantıyı yazgıya dönüştüreceği ezeli ve ebedi olma söylemini dinden miras almıştır (Anderson, 1995: 25-26). Ulusun kutsallığını gösteren pek çok kavram, sembol ve ritüel de,³ içerik olarak her zaman olmasa bile en azından biçimsel olarak yine dinden devşirilmiştir (Smith, 2009: 76-77). İki ideoloji arasındaki bu benzerlikler pek çok teorisyenin milliyetçiliği “sivil din” olarak tanımlamasına da neden olur (Bellah, 1967: 216). Özetle, hem din hem de milliyetçilik var olabilmek için sadece bireye değil, cemaatlere de ihtiyaç duymaktadırlar ve cemaate uzandıkları sosyal, kültürel ve siyasal alanlarda karşılaşmamaları imkansızdır. Bu karşılaşmanın rekabete mi işbirliğine mi evrileceğiye karşılaşma anının ve mekanının tarihsel ve güncel dinamiklerine bağlıdır.

Bu dinamikler üzerinden bakıldığında, dinsel milliyetçilikler ne zaman karşımıza çıkar sorusuna birkaç olasılık üzerinden cevap verilebilir. Eğer belli bir toprak parçasında yaşayan bir halk dinsel bir homojenlik arz ediyorsa; belli bir toprak parçası kutsal kabul ediliyorsa; belli bir bölgede tek bir dinsel grubun homojenliğinden söz edilemiyorsa ve bu grup başka bir dinsel gruptan tehdit algılıyorsa; belli bir bölgedeki dinsel grup çevresindeki komşu bölgelerdeki farklı dinsel gruplardan tehdit algılıyorsa veya ezenin dini ezilen halkın dininden farklıysa dinsel milliyetçiliğin ortaya çıkışı için verimli bir zeminden bahsediyoruz demektir (Rieffer, 2003:225-227).

Dinsel milliyetçilikleri de iki kategori olarak ele almak mümkündür. Dinsel milliyetçiliğin ilk türünde milliyetçilik, Yahudilikte olduğu gibi, sadece belli bir dinsel gruba mensup olanlara özgü bir millet tanımı sunar ve diğer herkese kapılarını kapar. İkinci türünde ise, İrlanda milliyetçiliğinde olduğu gibi, dinsel cemaat ulusal sınırları aşar, ama din ulusal kimliğin öncelikli belirleyendir. Yani, içinde farklı uluslar barındıran bir evrensel Katolik cemaat tahayyülü

---

2 Çalışmanın geri kalanında da *territory* yerine toprak veya toprak parçası kullanılacaktır.

3 Seçilmiş halk, altın çağ, kurtuluş gibi kavramlar ve kimliğin inşasında önemli yeri olarak ortak ayinin milliyetçiliğe ortak kutlamalar olarak geçişi bu bağlamda örnek verilebilir.

kabul edilirken, İrlandalı cemaatinin ulusal kültürü Katoliklik üzerinden tanımlanır (Brubaker, 2012: 9). Her iki türde de din kültürel farklılığın, yani kültürel mirasın, tarihin önemli gösterge ve değerlerinden biri olarak kabul edilir ve bu nedenle de ulusun ahlaki kodları genellikle dinsel kodlarla birlikte örülür (Friedland, 2002: 383). Halkın aşına olduğu dinsel duygular aracılığıyla yeni biçimlenen ulusal kimliklerin ve siyasi kurumların meşruiyeti aranabilir (Rieffer, 2003: 229). Dini ritüeller ve bayramlar ulusal kimliğin parçası kabul edilmeye başlanır ve/veya milli kahramanlar kutsallaştırılır (Omer, Springs, 2013: 10, 13). Halkın geniş bir kısmına ulaşabilme olanağıyla birlikte, dinsel “seçilmişlik” vurgularının da çoğu zaman milliyetçilik için önemli bir kaynak yarattığı eklenebilir ki (Marx, 2003: 37); böylece ulusun ataları daha rahat meşrulaştırılır.

Bu çerçevede İrlanda milliyetçiliği, özellikle dinsel milliyetçiliğin ikinci türüne, yani ulusal kimliğin özünü dinde bulan bir dinsel milliyetçiliğe örnektir. Ortaya çıkış koşulları açısından da tarihsel olarak dinsel milliyetçiliğin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan koşulların nerdeyse hepsini içerir. 17. yüzyıla dek İrlanda adasında devam eden dinsel homojenliğin bozulması, adanın iki dinsel cemaati barındırmaya başlamasıyla birlikte bu cemaatlerin birbirlerinden tehdit algılamaya başlaması, bu cemaatlerden birinin diğerini arkasına merkezi iktidarın desteğini alarak ezmesi ve hatta yaşanan coğrafyanın bu cemaatler tarafından kutsallaştırılmış olması İrlanda’da Katolikliğin bir ulusal kimliğe evrilmesinin arka planını oluşturmaktadır. Kuzey İrlanda bağlamında bu kimliğin bir azınlık kimliği olarak yeniden tanımlanması ve defansif boyutunun koyulaşması da dinsel milliyetçilik açısından konuyu daha da ilgi çekici kılarak derinleştirmektedir.

2. KATOLİKLİKTEN İRLANDA MİLLİYETÇİLİĞİNE

Kuzey İrlanda sorununun ve bölgedeki Katolik-Protestan ayrışmasının kökleri İrlanda adasının Britanya’nın bir çevre⁴ bölgesi olarak konumlanma

4 Merkez ya da baskın kültürel grup toplumun siyasi merkezidir ve bu siyasi merkez çoğunlukla merkezî yönetimin de bulunduğu yerdir; yani idari açıdan da merkezî bir konuma sahiptir. Çevre ise belli bir bölgede yoğunlaşmış farklı kültürel gruba sahip olan, fakat siyasi ve idari açıdan merkezi bir role sahip olmayandır. Merkez ve çevre kavramı milliyetçilik literatürüne dahil eden Michael Hechter’e göre modernleşmenin coğrafi açıdan eşit olmayan dağılımı ve farklı bölgelerde farklı etkilere yol açması, aynı devletin toprakları içinde gelişmiş ve daha az gelişmiş olmak üzere iki tür topluluk yaratmıştır. Bu durum kaynakların ve iktidarın iki grup arasında eşit olmayan bir şekilde bölünmesine neden olacaktır. Bu kaynak dağılımında avantajlı olan merkez, dezavantajlı olan çevredir. Hechter, çevre ekonomisinin merkezi tamamlayıcı bir şekilde geliştiğini, çevre bölgelerdeki ticaretin merkez tarafından şekillendirildiğini, bu ekonomik bağımlılığın adli, siyasi ve askerî önlemlerle takviye edildiğini belirtmekte, ayrıca merkez ve çevre arasında dinsel, dilsel ya da diğer kültürel formlara dayalı ayrımcılığın söz konusu olduğunu belirterek çevre bölgelerdeki objektif kültürel farklılığın merkez ve çevre arasındaki eşitsiz kaynak dağılımının devamlılığını sağlamak adına kullanıldığını ileri sürmektedir. Hechter tüm bu süreci iç sömürgecilik olarak adlandırmaktadır. Sanayileşmeyle birlikte bu eşitsiz dağılım daha da belirginleşmiş ve emeğin kültürel ayrımı ortaya çıkmıştır.

tarhinde yatmaktadır. İrlanda'nın bir çevre bölge olarak tarihini henüz Britanya adasında Birleşik Krallık kurulmadan evvel Normanların 12. yüzyıl gibi erken bir dönemde İrlanda'ya artan ilgisiyle başlatmak mümkünken, mezhepsel farklılaşmanın tarihi 16. yüzyılda VIII. Henry'nin Anglikan Kilisesi'ni kurmasına uzanır.⁵ Öte yandan İngiliz monarşisi 17. yüzyıla dek İrlanda'nın işgaline bilfiil dâhil değildir. Fakat bu yüzyılda Fransa ve İspanya'nın Katoliklik üzerinden İrlanda'yla ittifak kurma ihtimali monarşiyi harekete geçirecek ve İngiltere yayılma ve istikrarı sağlama politikası doğrultusunda İrlanda'ya yönelecektir. Yine de İngiltere'nin ekonomik ve sosyal etkinliğinin tüm adada aynı düzeyde olduğunu söylemek mümkün değildir. İrlanda adasının kuzeyinin, yani bugün Kuzey İrlanda olarak anılan bölgenin Britanya'yla⁶ bağlantısı 17. yüzyıldan itibaren adanın geri kalanından farklı bir şekilde kurulmaya başlanır. Bu farklılığın temel nedeni, 1603'ten itibaren bölgenin Britanya adasından getirilen Protestanların yerleşimine açılması, merkezî iktidarın konut ve arazi tahsisi politikası dâhilinde Britanya adasından göç eden İngiliz ve İskoç kökenli Protestanları bölgedeki Katoliklerin elinden alınan verimli topraklara yerleştirmesidir. Bu tarihten itibaren artık ne merkezî hükümetin İrlanda'yla ilişkisi ne de İrlanda içinde Katolikler ile Protestanların ilişkisi aynı olacaktır. Avrupa'nın dinsel çatışmalarla sallandığı bir dönemde Katoliklerin topraklarının Protestanlara tahsisiyle bölgedeki çatışmanın temelleri atılmıştır (Fitzduff, 2002: 1-2, Mitchell, 2005: 4, Nic Craith, 2003: 124, Barker, 2009: 57). Kırsal bir ekonomiye sahip İrlanda'da toprağın ekonomik kaynak olarak sahip olduğu

---

Böylece merkezî iktidar açıkça dezavantajlı grubun üyelerini belli mesleklere kabul etmediği gibi, devlet içindeki eğitim, ordu ya da bürokrasideki bazı pozisyonlara bu dezavantajlı grubun üyelerinin erişimini de zorlaştırabilmiştir. Bu dışlanmışlık da dezavantajlı grubun kendi kimliğini geliştirmesini körükleyecektir. Bu model İrlanda-Birleşik Krallık ilişkisi için son derece uygunsuz da, elbette ekonomik açıdan merkezden daha gelişmiş olan çevre bölgeleri bu model üzerinden açıklamak mümkün değildir. Dolayısıyla merkez ile çevre arasında başta ekonomik olmak üzere her türlü eşitsizliğin çevrede grup bilincini güçlendirdiği kabul edilmektedir; fakat bu eşitsizliğin mutlaka çevre aleyhine kurulmuş olması gerekmemektedir. Bu çalışmada merkez ve çevre arasındaki ekonomik, siyasi ve sosyal farklılık bu bölgelerin farklı modernleşme süreçlerine sahip olmalarına dayandırılacaktır. (Bkz. HECHTER, M. 1999. *Internal colonialism : the Celtic fringe in British national development*, New Brunswick, N.J., Transaction Publishers, ZARISKI, R. 1989. 'Ethnic Extremism among Ethnoterritorial Minorities in Western Europe: Dimensions, Causes, and Institutional Responses', *Comparative Politics*, 21, 3, 253-72.)

⁵ Bu çalışmada Anglikanlıktan çok Protestanlık vurgusu yapılacaktır; çünkü Tudorlar dinsel birliği esnek bir şekilde tanımlamış, mesela İskoç Kalvenizm'yle uzlaşarak İskoçya Presbiteryen Kilisesi'ni devlet kilisesi olarak kabul etmişlerdir. Bu Kilise'nin hamisi de aynı zamanda Anglikan Kilisesi'nin de başı olan kraldır (Coakley, 2011: 102).

⁶ Britanya kelimesi, İngilizler adanın geri kalanına ilgi duyana dek adanın erken tarihine ilişkin bir bilgi olarak kalacak, Britanya asıl olarak 18. yüzyıldan itibaren İskoçya'nın Galler ve İngiltere'yle aynı parlamento altında bir araya gelmesiyle yeniden keşfedilecektir. Devletin Büyük Britanya ve İrlanda Birleşik Krallığı ismini alması ise 1801'de İrlanda'nın da aynı parlamento çatısı altına girmesiyle gerçekleşecek, 1921'de Serbest İrlanda ile Kuzey İrlanda'nın ayrılmasının ardından bu isim Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı olarak değişecektir. Bu çalışma boyunca Britanya ve Birleşik Krallık kavramları birbirleriyle özdeş bir şekilde İngiltere, İskoçya, Galler ve Kuzey İrlanda'yı içerecek şekilde kullanılacaktır.

önem düşünöldüğünde, ekonomik çıkar çatışmasının mezhepsel farklılıkla çakışması huzursuzluğu artıracak, özellikle kuzeyde Protestanların büyük toprak sahipleri olarak refah seviyelerinin yükselmesi ve Katoliklerin küçük çiftçi ya da rençper olarak kalması bu ekonomik farklılığı daha da görünür hale getirecektir. Dolayısıyla, 17. yüzyıldan itibaren özellikle İrlanda adasının kuzeyi başta olmak üzere, adada hem ekonomi hem de siyaset artık din temelli, mezhepsel bir bölünme üzerinden kurumsallaşmaktadır. Çatışmanın asıl nedeni ekonomik ve siyasi ayrımcılık olsa da, din cemaat üyeliğinin tek belirleyeni haline gelirken, merkezi iktidar da İrlanda'nın Katolik kimliğini İngiltere, Galler ve İskoçya'nın Protestan birliğine tehdit olarak algılayacaktır (Nic Craith, 2003: 124, Barker, 2009: 58). 1703'de, Britanyalı kimliğinde Protestanlığın koyu bir renge sahip olduğu bir dönemde, Katolikler siyasi ve sosyal haklarını kaybederken Katolik Kilisesi'nin faaliyetleri de yasaklanır (Mullholland: 5). 1727'den 1829'a dek Katoliklerin parlamento üyesi olmaları, oy vermeleri, silah taşımaları, silah atölyelerinde çırak olmaları, dışarıda okumaları, Dublin üniversitesine girmeleri, Katolik din adamı olmaları, kendi hukuklarını uygulamaları, bir Protestana ait toprağı edinmeleri, jüri üyesi olmaları, eğer işveren iseler ikiden fazla çırak almaları da yasaktır (Hechter, 1999: 76-77). İrlanda adasının azınlık grubu olan Protestanların merkezî hükümet tarafından gerek ekonomik gerekse siyasi olarak desteklendiği koşullarda adada çoğunluğu oluşturan Katoliklere yönelik artan baskı Katolik cemaatinin merkeze ve Protestanlara yönelik hoşnutsuzluğunu besleyecek, dinsel grup farklılıkları hakimiyet, bağımlılık, eşitsizlik ve iktidar mücadeleleriyle iç içe geçerek (Mitchell, 2005: 4) siyasi ve ekonomik farklılığın sembolü haline gelecektir.

Dolayısıyla dinsel milliyetçiliğın ortaya çıktığı koşullar üzerinden bakıldığında 17. yüzyıldan itibaren nerdeyse gerekli tüm koşulların mevcudiyetinden bahsetmek mümkündür. İrlanda adasına Protestanların yerleştirilmesine dek adada nerdeyse homojen bir dinsel birliğe sahip olan Katolikler, Protestanların yerleştirilmesiyle birlikte başka bir dinsel gruptan tehdit algılamaya başlamışlardır. Üstelik de bu grup merkezi iktidarla aynı dinsel aidiyete sahiptir ve merkezi iktidar tarafından bölgedeki Katolikler aleyhine desteklenmektedir; yani ezenin dininin ezilenden farklı olması koşulu da mevcuttur. 19. yüzyılda milliyetçilik çağına geçerken dinsel bir milliyetçilik için gerekli temel zeminin çoktan sağlandığını söylemek mümkündür.

19. yüzyıl tüm Avrupa'da milliyetçilik çağıdır ve ulus-devletlerin yükselişine tanık olur. Birleşik Krallık ise bu yüzyılın çokuluslu emperyalist imparatorluğu olarak klasik bir ulus-devlet değildir ve Britanyalılık da hiçbir zaman tek homojen bir ulus anlamına gelmeyecektir. Yine de bu dönemde Birleşik Krallık'ta da idari alanda merkezileşmeye yönelik önemli adımlar atılmıştır ve 1801'de İrlanda bu çerçevede Birleşik Krallık'ın resmen bir parçası

haline gelir. Bu birlik İrlanda için bir çevre bölge olarak kültürel baskının ve ekonomik sömürünün yeni bir seviyesine geçildiğinin göstergesidir. İrlanda milliyetçiliği de bu koşullarda şekillenmiş, 17. yüzyıldan beri devam eden bağımsızlık mücadelesi ulusal egemenlik kavramıyla buluşmuştur. Yüzyıllardır İrlanda adasında kültürel kimliğin temel belirleyeni olan Katoliklik, İrlanda milliyetçiliği tarafından da ulusal kimliğin tarihsel özü olarak kabul edilecektir. Bu tercihte hareketin liderlerinin dinsel motivasyonları kadar kitleye ulaşmaya dönük pragmatik tercihleri de dikkate alınmalıdır. Katolik-Protestan ayrımı ve Protestanlığın Britanyalılıkla özdeşleşmesi sayesinde dinin hayali cemaati kısa sürede milliyetçiliğin yeni hayali cemaatiyle hemhal olacaktır. 1873’de Kraliçe Viktorya “Katolik Kilisesi’ne karşı Protestan hükümetlerin evrensel mücadelesi”nden bahsettiğinde aslında merkezi iktidarın anti-Katolik söylemi aracılığıyla İrlanda milliyetçiliği içindeki dinsel rengi koyultmaktadır (Coakley, 2011: 102). Bu dönemde Katoliklik İrlandalı olmanın göstergesi haline gelirken Katolik Kilisesi de bu kimliğin değerlerinin koruyucusu ve İrlandalıların Britanya devleti tarafından zapt edilememiş tek kurumu olarak ulusal bir simge rolünü üstlenecektir (Crotty, 2006: 118, Hutchinson, 2000: 659). Bir sosyal örgütlenme biçimi olarak Katolik Kilisesi kendi cemaatinin sınırlarının şekillenmesinde ve korunmasında önemli bir role sahiptir (Coakley, 2011: 96). Bu sınır belirleme ve koruma boyutu milliyetçi projeye birleştiğinde Kilise İrlanda milliyetçiliğiyle doğrudan ilişkilendirirken, İrlandalı Katolik rahipler de İrlanda toplumunun Anglikanlaşmasına karşı hem yerel hem de ulusal çapta aktif rol üstleneceklerdir. Özellikle Kilise’nin eğitimde sahip olduğu merkezi pozisyon dinsel bir milliyetçilik için adeta paha biçilmez bir kaynak yaratacaktır. 19. yüzyılda Katolik bölgelerinde devlet eliyle kurulan ilkokulların müdürleri Katolik din adamlarıyken, orta öğretim tamamen Kilise’nin elindedir. Kilise kurduğu hastaneler aracılığıyla sosyal dayanışma ağında önemli bir boşluğu doldurmakta, kırsal toplumda kiliselerin yerel iletişimin mekânsal merkezi haline gelmesiyle (Coakley, 2011: 104) Kilise siyasete de sosyal ve kültürel anlamda mekân açmaktadır.

Dolayısıyla 19. yüzyıldan itibaren İrlanda milliyetçiliğinin dinsel bir milliyetçilik olarak yükseldiğini söylemek mümkündür. Katoliklerin hak mücadelesi hem Kilise hem de siyasi partiler aracılığıyla yürütülürken, din dinsel cemaatin ötesinde sivil hayata da milliyetçilikle eklemlenmiştir. Ulusun kültürel sınırları belirlenirken dinsel ve ulusal simgeler birbiri içinde erimeye başlamıştır. İrlanda adasına Hıristiyanlığı yayan aziz olan St. Patrick’in ve onun teslisi temsil ettiği için kullandığı yoncanın İrlandalılığın simgesi kabul edilmesi belki de bu sembollerin en bilinenidir. Kolektif hafızada dinselliğin ve ulusallığın iç içe geçmesi dini, dinsel pratiklerin ötesinde bir siyasi alana taşır. İrlanda milliyetçiliğinde “savaş hikâyeleri” adadaki tarihsel Katolik-Protestan mücadelesinden beslenerek ulusal tarihin parçası haline gelmiş, şiddet ve kurban

edilmişlik kavramları yine bu tarihsel arka planda anlamlandırılmıştır (O'Dowd and McKnight, 2013: 360-61) İrlanda tarihinin en önemli milliyetçi ayaklanmalarından biri olan 1916 ayaklanması için Paskalya zamanının seçilmesi, Londra'nın şiddetli ve sert bastırma politikalarının Katolik ulusunun tarihsel "şehitlik"inin devamlılığı olarak kabulü bu iç içe olma halini ortaya koyan örneklerden yine birkaçıdır (Hutchinson, 2000: 659). Özetle, Katolikler için melek ve şeytan arasındaki mücadele aslında aynı kategorileştirme yönteminden muaf olmayan milliyetçi hareket içinde kendisini milliyetçi bir duyguyla ifade etmeye başlamıştır.

Bu çalışmada İrlanda milliyetçiliği ve Katoliklik ilişkisi temel alınsa da, milliyetçiliklerin birbirlerini pekiştirmeleri bağlamında dinsel bir milliyetçiliğin kendi "ötekisi" için de dinsel bağları güçlendirdiğini eklemek gerekir. Bu minvalde 19. yüzyılda Katolikler kendi bölgesel kültürel kimliklerini İrlandalı ulusal kimliği olarak yeniden inşa ederken, İrlanda adasında azınlık olan Protestanların da kendi kimliklerini yeniden ele aldıkları görülür. Merkezin ekonomik ve siyasi desteğine göbekten bağlı olan bu grup, 19. yüzyılın sonunda ulusal kimliğini merkezin üst kimliğiyle özdeşleştirmiş ve kendini Britanyalı olarak tanımlamaya başlamıştır; hatta bu tanımlamayı zaman zaman İngilizliğe kadar götürecektir. İrlanda'nın Britanya'dan ayrılmasına kesinlikle karşı oldukları için de kendi siyasi kimliklerini Birlikçi olarak nitelemişlerdir. Adada Katoliklik İrlandalılıkla özdeşleşirken, Protestanlık da Birlikçi olmanın en önemli göstereni haline gelmiştir. Özetle, 19. yüzyıldan itibaren İrlanda'da Katolik ve Protestan kavramları artık sadece dinsel bir referansa sahip değildir ve çatışma da sadece bir mezhep kavgası olarak adlandırılmaz. Her ne kadar bu grupların içlerinde siyasi ayrımlar olsa da, Katolik eşittir Milliyetçi,⁷ Protestan eşittir Birlikçi⁸ demek bu yüzyılda mümkün hale gelmiştir ve bu denklik günümüzde Kuzey İrlanda özelinde, üstelik de 1998-Hayırlı Cuma Antlaşmasıyla birlikte resmi bir statü de kazanarak, devam etmektedir.

3. KUZEY İRLANDA'DA BİR AZINLIK: KATOLİKLER

7 Milliyetçilerin ortak hedefi Britanya hakimiyetine son vermektir; farklılık hedefe ulaşma yolları söz konusu olunca ortaya çıkar ve 19. yüzyılda anayasal mücadele yanlıları ile silahlı mücadele yanlıları ayrılır. Silahlı mücadele taraftarları cumhuriyetçiler olarak adlandırılır. Cumhuriyetçilerin siyasi kanadını 1905'te kurulan Sinn Fein, silahlı kanadını da 1913'te kurulan İrlanda Gönüllüleri temsil eder. İrlanda Gönüllüleri 1919'da ilan edilen bağımsızlıkla İrlanda Cumhuriyetçi Ordusu'na (IRA-*Irish Republican Army*) adını alır. 1921'de İrlanda'nın bölünmesinin ardından cumhuriyetçilik aynı zamanda silahlı mücadeleyle İrlanda'nın birliğini yeniden sağlama hedefini de benimseyecektir.

8 Birlikçilerin içindeki silahlı mücadele yanlıları Britanya monarşisine sadık olanlar anlamına gelen *loyalist* olarak adlandırılırlar. Türkçede bu tanım Kralcı olarak çevrilse de bu çalışmada kavramın siyasi içeriğini daha iyi ifade ettiği için İngilizcesi kullanılacaktır. İlk *loyalist* silahlı örgüt de İrlanda Gönüllüleri'yle aynı tarihte, 1913'te kurulmuş olan Ulster Gönüllü Gücü'dür (Ulster Volunteer Force; UVF).

Kuzey İrlanda sorunu 1921'de İrlanda adasının Birleşik Krallık tarafından bölünmesiyle ortaya çıktı. Birleşik Krallık 1916'dan beri İrlanda'da bir türlü tam olarak denetleyemediği milliyetçi mücadeleden rahatsızdı ve savaştan yeni çıkmış, istikrar arayışındaki Londra hükümeti bu ortamda klasik bir ulus-devlet politikasıyla hareket etmedi. Mali açıdan da yük getiren silahlı mücadeleyi devam ettirmektense uzun zamandır gündemde olan *home rule*⁹ uygulamaya konuldu ve İrlanda adası ikiye bölünerek bölgede düzeni yeniden sağlama politikası benimsendi. 32 ilden (*county*) oluşan İrlanda ikiye bölündü (1920) ve Güney'de kalan 26 ilde Birleşik Krallık'a bağlı fakat işlerinde serbest olan Serbest İrlanda Devleti kurulurken, bugün Kuzey İrlanda olarak bilinen 6 il¹⁰ de Birleşik Krallık'a bağlı ancak *home rule* sahibi bir bölge olarak biçimlendirildi.¹¹ Bölünmenin coğrafi sınırını belirleyen de aslında Kuzey'in demografisi ve ekonomik yapısı oldu. 19. yüzyılda İrlanda adasının Protestanların yoğun olarak yaşadığı kuzey bölgesi sanayi merkezi haline gelmiş, özellikle gemi sanayi ve ipekböcekçiliğinde öne çıkmaya başlamıştı (Mac Laughlin and Agnew, 1986: 251-55). Dolayısıyla Londra, Protestanları ada genelinde azınlık olarak bırakmaktansa, merkezin ekonomik çıkarlarını da gözeterek Katolikleri Kuzey İrlanda'da azınlık yapma politikasını tercih etti. Kuzey İrlanda'da artan işgücü ihtiyacı bu bölgede Katolik nüfusun artışını beraberinde getirmişti; lakin Katolikler ağır ve kol emeği gerektiren işlerde istihdam edilirken Protestanlar daha çok sermayedar olarak bölge ekonomisindeki yerlerini almışlardı (Mac Laughlin and Agnew, 1986: 251-55) ve bu sınıfsal ayrışma da merkezi iktidarın lehineydi.

1921'de Kuzey İrlanda yepyeni bir siyasi statüye kavuşmuş, merkezî iktidar Birlikçilere, yani Protestanlara bölgede çoğunluk rejimine dayalı bir özerklik tanımıştı. Bu, Kuzey'de kalan ve azınlık durumuna düşen Katolikler için acı bir yenilgiydi. Kuzey İrlanda rejimi kurulur kurulmaz Protestanların temel kaygısı güvenlik haline geldi ve Katolikler en önemli tehdit olarak kabul edildi (Mullholland, 1998: 28-29). Katoliklerden duyulan bu korku bölgedeki dinsel ve

---

9 *Home rule* bir devletin merkezî hükümetinin ulusal, bölgesel ya da yerel düzeydeki hükümete idari yetki devrederek tanıdığı yasal bir statüdür. Federalizmden ayrıldığı nokta, devredilen yetkilerin nihai olarak merkezi hükümete bağlı olması ve böylece fiili de olsa devletin üniter yapısını devam ettirmesidir. Yerel parlamento ve hükümetlerin anayasal garantisi yoktur ve merkezî iktidar tarafından kaldırılabilir ve/veya askıya alınabilir. *Home rule* ve yetki devri birbirini ikame edebilecek iki terim olarak kabul edilebilir.

10 Antrim, Down, Armagh, Fermanagh, Londonderry ve Tyrone.

11 Yasa İrlanda içindeki düzensizliği ortadan kaldırmaya yetmedi. 1921 Mayıs'da yapılan genel seçimlerden yine zaferle çıkan *Sinn Féin*'in siyasi, IRA'nın ise silahlı mücadelesi devam etmekteydi. Bu durum Britanya hükümetinin direnişçilerle masaya oturması sonucunu doğurdu. İrlanda heyeti ile Britanya hükümeti arasındaki görüşmeler Aralık 1921 Britanya-İrlanda Antlaşması'yla (*Anglo-Irish Treaty*) sonuçlandı. Antlaşmayla Britanya Uluslar Topluluğu'na (*Commonwealth*) bağlı ve gelişmiş bir özerkliğe sahip Serbest İrlanda kuruluyor, üstelik Kuzey-Güney arasındaki bölünme İrlanda heyeti tarafından da kabul ediliyordu. **Anglo-Irish Treaty, 1921**, <<http://cain.ulst.ac.uk/issues/politics/docs/ait1921.htm>>

siyasal kutuplaşmayı daha da derinleştirdi ve sınıfsal farklılıklar da bu portreyi tamamladı. Dolayısıyla dinsel milliyetçiliğin koşulları Kuzey İrlanda özelinde Katolikler için adeta yeniden ortaya çıktı ve derinleşti. Katolikler, Protestanlar gibi Birleşik Krallık vatandaşı olmalarına rağmen, hem kamusal alanda hem de özel alanda ayrımcılığa uğramaya ve dışlanmaya başlandı. Kültürel kimlikleri baskı altına alınırken, siyasi simgeleri yasaklandı. Katoliklerin barınma, eğitim gibi temel ihtiyaçlarına yönelik sorunlar mevcuttu. Ücret eşitsizliği Katolikler ve Protestanlar arasındaki yüzyıllardır devam eden sınıfsal farkı pekiştiriyordu. Üstelik yerel hükümetlerin seçim bölgelerini kendi lehlerine olacak şekilde düzenlemeleri nedeniyle Katolikler çoğunluğu oluşturdukları yerlerde siyasi olarak da temsil edilemiyorlardı (McGarry and O'Leary, 2004: 328). 1922-1972¹² arasında yürürlükte kalacak olan Özel Yetkiler Yasası (*Special Powers Act*) aracılığıyla kurulan (1922) ve Protestanlardan oluşan yerel güvenlik güçleri eliyle yine bu yasaya dayanarak Katoliklerin toplanma, gösteri yapma ve basın özgürlükleri kısıtlandı (Donohue, 1998: 1090-91). Bu nedenle Kuzey İrlanda rejiminin başından itibaren Katolikler için bölgedeki kolluk güçleri Protestanların kendilerine karşı kullandıkları bir silah olarak kabul edilecekti (English, 2003: 39).

Bu koşullarda bir kez daha Katoliklik baskıya karşı direnişin mekânı haline gelmeye başladı ama direnişin kitlesel bir harekete dönüşmesi zaman aldı. Tarihsel olarak İrlanda milliyetçi hareketi İrlanda adasının tamamına yönelik bir siyaset yürütmüştü ve İrlanda'nın bölünmesinin ardından Güney kendi iç mücadelesine hapsolmuştu.¹³ Kuzey'de Katoliklerin siyasi olarak toparlanmalarıysa zaman aldı (Ruane and Todd, 1996: 52). Bu dönemde Kuzey İrlanda Katolik Kilisesi bölgede cemaat içindeki bölünmelerin üstünde bir yer edindi ve kendisini Katolik cemaatin talepleri ve mücadelesiyle tanımlamaya başladı. İrlanda'nın bölünmesinin ardından bölgede kalan Katoliklerin sosyal hayatlarının düzenlenmesinde anahtar bir rol üstlenen Kilise, Protestan çoğunluk tarafından yönetilen Katolik azınlık için adeta "devlet içinde devlet" ya da "toplum içinde toplum" haline geldi (Mitchell, 2005: 46-47). Kuzey

12 1968'den itibaren bölgede iki toplum arasında artan çatışmalar nedeniyle Britanya hükümeti doğrudan yönetime geçtiğini ilan edecek ve doğrudan yönetimin temsili için Kuzey İrlanda Bakanlığı kurulacaktır.

13 1922'de Güney, Serbest İrlanda Devleti adı altında Britanya Uluslar Topluluğu'na (*Commonwealth*) bağlı bir devlet olarak kuruldu; lakin 1921-1923 arası süren iç savaşın ardından Güney'in istikrara kavuşması 1930'ları bulacaktı. 1921 Antlaşmasına, yani Serbest İrlanda'ya ve adanın bölünmesine karşı çıkan kanadın temsilcisi olarak 1927'de kurulan *Fianna Fail* (Kaderin Askerleri) 1932'de iktidara geldi ve İrlanda bu dönemde yeniden şekillenmeye başladı. Bu bağlamda özellikle 1937 Anayasası bir mihenk taşı oldu. Anayasa'da Serbest İrlanda'nın ayrılıkçı (Birleşik Krallık'tan), Birlikçi (Kuzey İrlanda ile) ve Katolik kimliğinin altı çizildi. Bu anayasayla birlikte Kuzey'de Protestanların Güney'den algıladıkları tehdit güçlendi ve Kuzey'de Katolikler üzerindeki baskı arttı. Serbest İrlanda 1949'da Britanya Uluslar Topluluğu'ndan ayrılarak bağımsızlığını kazandı. Güney'İN yeniden Kuzey'i gündeminin ilk sıralarına alması *Troubles* döneminde gerçekleşecekti (English, 2003: 52-53, 65-66;

İrlanda rejiminin “Protestanlar için Protestan devleti” olarak tanımlandığı bir dönemde, Katolik Kilisesi de bölgede Katolikler için ticaret, medya, sağlık, spor ve özellikle eğitim alanında alternatif bir sosyal ağ kurdu. Kilise, alternatif bir siyasi kimliğin odağına yerleşirken (Mitchell, 2005: 46-47), dindar olmasanız bile Katolik Kilisesi mensubu olmak Kuzey İrlanda’da İrlandalı olmanın göstergesi olarak güçlendi. Bu dönemde IRA¹⁴ da bölgede faaliyet göstermekteydi, fakat hem Kilise milliyetçi mücadeleyi radikalleştirme politikalarını desteklemiyordu hem de bölünmeye giden süreç ve ardından Güney’de devam eden iç savaş IRA’yı güçsüz bırakmıştı. Bu koşullarda 1960’ların sonuna kadar IRA Kuzey İrlanda’da kitlesel bir desteğe sahip olamayacaktı. Dolayısıyla bu dönemde silahlı mücadele yanlısı cumhuriyetçiler zayıftı ve İrlanda’yla yeniden birlik için güçlü siyasi örgütlenme de mevcut değildi; lakin din bu sefer de ulusal azınlık konumuna düşen Katoliklerin çoğunluktan farklılığının göstereni ve bir savunma alanı olarak Kuzey İrlanda’da İrlandalılığı bir azınlık kimliği olarak yeniden tanımlamaya başlamıştı.

1960’lar tüm dünyada sosyal, medeni ve siyasal hak mücadelelerinin dönemiymiş. Asya ve Afrika’da bağımsızlık mücadelesi devam ederken, ABD’de siyahlar medeni hakları için sokaklara çıkmışlardı. Yine ABD ve Avrupa’da başta olmak üzere öğrenci hareketleri güçlenmişti ve 1968 hareketi tüm bu koşullarda varolan tüm siyaset modellerini eleştiren bir hareket olarak etkisini göstermekteydi. Özellikle Avrupa’da sosyal refah devleti modeli orta sınıfı genişletmiş, eğitimden sağlığa pek çok alanda vatandaşların hakları genişlemişti. Artan ekonomik refah seviyesiyle paralel özgürlük alanının genişlemediği örneklerdeyse bu yönde talepler daha güçlü dile getiriliyordu. Kuzey İrlanda’da 1960’larda örgütlenen Medeni Haklar Kampanyası da işte böyle bir ortamda şekillendi. Kuzey İrlanda 19. yüzyıldaki ağır sanayi merkezli kalkınma hızını bu dönemde artık kaybetmeye başlamıştı. Bu nedenle Britanya’nın az gelişmiş bir çevre bölgesi olarak dönemin sosyal refah politikaları şüphesiz bölge ekonomisi için önemli bir destekti. Bu desteğin sosyal ve siyasal alandaki çıktısı da kısa sürede kendisini gösterdi. Sosyal ve ekonomik gelişmelerin yanı sıra, özellikle kamusal eğitim politikaları dikkat çekici bir öneme sahip oldu. Bu dönemde üniversiteye giden Katolik sayısı artmaya başladı; 1961-1971 arasında oran %22’den %32’ye çıkmıştı (Burleigh, 2007: 383-84). Her ne kadar Protestanlara kıyasla hala zayıf kalsa da Katolik bir orta sınıf oluşuyordu. Fakat bu gelişmelere rağmen Katolikler hala bürokraside, yerel hükümette veya yargıda temsil

---

14 1919’da İrlanda Parlamentosu’nun kurulması ve bağımsızlığın ilanının ardından Katoliklerin silahlı örgütü olan İrlanda Gönüllüleri (*Irish Volunteers*) İrlanda Cumhuriyetçi Ordusu adını alarak ilan edilen cumhuriyetin ordusu haline geldi ve Britanya hükümetine karşı silahlı mücadeleye başladı. IRA’nın amacı yüzyıllardır Britanya tarafından baskı altında tutulan siyasi ve kültürel kimliğin bağımsızlığıydı ve bu kimlikte Katolikliğe de belirleyici bir önem atfediliyordu. (English, 2003: 15-18). Ayrıca bkz. dipnot 6.

edilmiyorlardı; vasıfsız işgücünün geniş bir oranı Katoliklerden oluşuyordu ve siyasi ve kültürel baskı da devam etmekteydi (Alonso, 2002: 65). Bu koşullara verilen ilk tepki, üniversite öğrencilerinin başını çektiği, yeni Katolik orta sınıf ve işçi sınıfı tarafından da desteklenen Medeni Haklar Kampanyası oldu. 1963'te başlayan ve barışçıl sokak gösterileriyle kendini gösteren kampanyada Katoliklerin de Britanya vatandaşı olarak eşit vatandaşlık haklarından faydalanmaları talep ediliyordu. Dolayısıyla, her ne kadar kampanya içinde Milliyetçiler de olsa, yola İrlanda'yla birleşmek gibi milliyetçi bir niyetle çıkılmamıştı. Katoliklik, tarihsel Milliyetçilik tanımından koparak Britanya vatandaşlığı içinde yeni bir yer arayışındaydı ki, bu durum uzun sür(e)medi. Kuzey İrlanda'nın "Protestan" yerel hükümeti bu kampanyayı Kuzey İrlanda rejimine karşı bir Katolik tehdit olarak algıladı ve *loyalist* Protestan grupların barışçıl gösterilere saldırmasına izin verildi. *Loyalist* şiddete karşı ne bu gösteriler ne de Katolik mahalleri korundu. Bu politika Katoliklerin de kendilerini korumak adına şiddete başvurusuyla birlikte *Troubles* adı verilen dönemin fitilini yaktı.

Bu dönemde Kuzey İrlanda'daki Katolıklara yönelik şiddet IRA'nın yeniden güçlenmesinin en temel nedeni olacak; bölgede cumhuriyetçilik yeniden canlanacaktı. IRA silahlı mücadeleyi Katolikleri savunmanın en önemli yolu olarak görüyordu ve bu dönemde Kuzey İrlanda ve Britanya hükümetlerinin Katolıklara yönelik devam eden şiddet ve baskı politikası da IRA'nın gönüllü toplamasını kolaylaştırmaktaydı (McEvoy, 2008: 36, 72). IRA eylemlerini desteklemeyen Katolikler için bile eylem motifleri meşru kabul ediliyordu ve IRA üyeliği vatanseverliğin göstergesi haline gelmeye başlamıştı (Ruane and Todd, 1996: 70).

1968-1998 sürecinde, yani *Troubles* boyunca hem İrlanda hem de Britanya ulusal kimliği mezhepsel farklılık üzerinden güçlendi. Katolikler için din bir kez daha savunmada olan bir kimliğin birincil göstereniydi (Fahey et al., 2006: 31). Medeni Haklar Kampanyasındaki Britanya vatandaşı olan Katolik İrlandalılar vurgusu kısa dönemli etkisini kaybetmiş, yerini birleşik İrlanda tahayyülü içinde şekillenen Katolik İrlandalılar vurgusu almıştı. Britanya'nın ve Protestanların günahlarına karşı Katoliklerin masumiyeti dinsel söylemlerle betimleniyor; IRA bile kendi şiddet politikasını örtmek için "Katolik mağduriyetine" başvurarak eylemlerini meşrulaştırıyordu. Katolik cemaatinin sorunlarının siyasi olarak teşhisi dinsel ve ahlaki kodlarla bir kez daha iç içeydi (Mitchell, 2006: 105-06). Bu ortamda Kuzey İrlanda Katolik Kilisesi hem mensuplarını temsile hem de siyasi alanda danışılacak bir kurum olmaya devam ediyordu. Öte yandan bu çatışma ortamında yeni bir rol de üstlenilmişti: arabuluculuk. Din adamları hem Katolikler ve Protestanlar arasındaki ilişkilerin tamiri için hem de Katolikler ile devlet arasında arabuluculuk yapmaya başlamışlardı. Kilise, Kuzey İrlanda'daki

Katolik mahalleleri birleştiren bir şemsiye yapı olarak tarihsel rolünü korumak istiyordu. Lakin, bu dönemde siyasi kamplaşmanın üstünde ve ötesinde kalmak da mümkün değildi. Bu koşullarda Kilise konumunu ister cumhuriyetçilerden ister *loyalist*lerden gelsin şiddet eylemlerinin tümüne karşı bir duruş olarak belirledi (Nic Craith, 2003: 122). Öte yandan bu şiddet karşıtlığı cumhuriyetçilerle ilişkiyi koparmadı. Kilise siyasi otoritesini kaybetmek üzereydi; lakin ahlaki otoritesini kaybetme niyeti yoktu ve IRA Britanya ordusuna ve *loyalist*lere karşı bir savunma örgütü olarak küllerinden doğarken cumhuriyetçiliğin cemaat içinde yükseldiğinin farkındaydı. Bu koşullarda ne IRA üyeleri ne de IRA'yla ilişkisi olan alt seviyedeki din adamları Katolik cemaatten dışlandı. Hayatını kaybeden IRA mensuplarının çoğunluğu Katolik geleneklerine göre gömülmeye devam etti. Aslında cumhuriyetçiler de bu dönemde Kilise'yle ilişkilerini yeniden şekillendiriyorlardı. Kendilerini dinden ayırtırmaya çalışanlar olsa da, örneğin Gerry Adams gibi önemli bir figür her zaman Katolik kimliğinin altını çiziyordu. Özellikle 1986'da yalıtılmışlık politikası¹⁵ terk edildikten sonra tabandan gelen talep doğrultusunda Kilise'yle ilişkiler daha da düzelmeye başlayacaktı. 1990'larda Sinn Féin Katolik Kilisesi'nin barışa yönelik çabalarını takdirle karşılarken, Kilise de Sinn Féin'in barış sürecine siyasi katkılarını benimsiyordu. Bu yenilenen ilişki içinde Kilise sembolik iktidarını korurken, Sinn Fein de Katolik cemaati içindeki meşruiyetini sağlamlaştırmaktaydı (Mitchell, 2006: 40-45).

Elbette *Troubles* boyunca Kuzey İrlandalı Katolikleri sadece IRA ve Sinn Féin temsil etmiyordu ve milliyetçilerin kendi içlerindeki tarihsel ayrışma silahlı mücadeleyi tercih eden ve etmeyenler üzerinden devam ediyordu. Lakin dinsel milliyetçilik bağlamında bakıldığında ortak çatıyı kuran milliyetçiliğin ulusal kimlik tahayyülünün merkezinde Katoliklik yerini koruyordu. Üstelik Kuzey İrlanda'nın çatışma koşullarında keskinleşen kutuplaşmayla birlikte Katolik kimliği ulusal bir azınlığın kendini koruma refleksiyle daha da güçlenmişti. Dindar olsun olmasın kendilerini Katolik kültürü üzerinden tanımlayan İrlandalılar için dinin nerde başladığı milletin nerde bittiği sorusunu cevaplamak çok zor bir hale gelmişti.

Hayırlı Cuma'dan Günümüze Kuzey İrlanda: İki Toplum-Tek Bölge

Kuzey İrlanda'da barış arayışları 1990'larda başlamıştır; ama bu arayış Birleşik Krallık'ta Blair hükümetinin iktidara gelmesiyle hızlanmış ve 10 Nisan

---

15 Sinn Fein 1919'da ilan edilen ve kısa süren İrlanda bağımsızlığının ardından kurulan hiçbir İrlanda Parlamentosu'nu meşru kabul etmemiş, bu nedenle 1919'dan itibaren seçimlere girse de hem Kuzey'de hem de Güney'de kazandığı koltuklardan hiçbirine oturmayarak bu parlamentoları protesto etmiştir. Bu politika yalıtılmışlık politikası olarak adlandırılmıştır.

1998'de Hayırlı Cuma Antlaşması'nın¹⁶ çatışmanın tüm taraflarınca (Birleşik Krallık, İrlanda, Milliyetçiler ve Birlikçiler) imzalanmasıyla ilk çıktısını vermiştir. Adıyla da Kuzey İrlanda'da dinin toplumsal hayattaki merkeziliğinin bir göstergesi olan Hayırlı Cuma Antlaşması çatışmanın artık silahlı mücadeleden siyasi mücadeleye kaydığına hem sembolü hem de zemini olacaktır. Hayırlı Cuma, farklılığın kabulüne ve ortaklık, eşitlik, karşılıklı saygı ilkelerine dayalı bir gelecek tahayyülü kurmaktadır. Uzlaşma, hoşgörü, karşılıklı güven inşası, insan haklarının korunması ve hak ihlallerinin korunması da bu tahayyüle içkindir. Antlaşmanın en önemli boyutuysa tüm imzacı tarafların bölgedeki iki toplumun kendi kaderini tayin hakkını tanımış olmalarıdır. Bu kabul, bir yandan Milliyetçilerin birleşik İrlanda arzusunu meşrulaştırmakta, öte yandan da Birlikçiler için varolan durumun meşruiyetini sağlamaktadır.¹⁷

Hayırlı Cuma Antlaşması barış sürecinin başından itibaren görüşmelerin temeli olan üç sütuna dayanmaktadır. *Sütun 1* bölge içindeki siyasi düzenlemelere, *Sütun 2* İrlanda ve Kuzey İrlanda arasında kurulacak ilişkiye ve *Sütun 3* de Kuzey İrlanda, İrlanda ve Britanya arasındaki karşılıklı ilişkilerin kurulmasına ve devamının sağlanmasına dairdir. Öte yandan Antlaşma resmi bir hukuki belge olmanın yanı sıra, Kuzey İrlanda'daki din ve ulus ilişkisini okuyabilmek adına önemli bir metin olarak da karşımızdadır. 1998-Hayırlı Cuma Antlaşması Kuzey İrlanda'daki iki toplum arasındaki bölünmüşlük üzerine inşa edilmiştir ve bu nedenle de çatışan tarafların koalisyonuna dayanan oydaşmacı (*consociational*) demokrasi modelinin açık bir örneğidir. Temel vurgusu bölgedeki iki toplum arasındaki sabit bölünmenin tanınması üzerinedir. Bu çerçevede Antlaşma üç temel ilkeye dayanır: veto hakkı, orantılılık ve ortak sorumluluk. Bu ilkeler üzerinden kurulan yerel siyasi rejimde iki toplumun birlikte yönetimine dayanan bir özerklik inşa edilir. Dolayısıyla, veto hakkı nedeniyle birbirleri aleyhine karar alamayacaklar, orantılılık ilkesi nedeniyle Kuzey İrlanda'nın her kurumunda nüfusları oranında temsil edilebilecekler ve ortak sorumluluk ilkesi uyarınca da bölge hükümetin işleyişi iki toplumun bölge hükümetindeki temsilcilerinin işbirliğine bağlanacaktır. Antlaşmanın anahtar kurumu Kuzey İrlanda Meclisi'dir ve yukarıdaki ilkelerin işleyebilmesi için seçilen her vekil Meclis'e kaydolurken kendisini "Milliyetçi", "Birlikçi" veya "Diğer" tanımı altında tanımlamak zorundadır (*Sütun 1*, Madde 6). Dolayısıyla Antlaşma'nın amacı farklılığın tanınmasıyla çatışmayı denetim altına almak ve kurulan iki toplumlu düzenin işlemlerini sağlamaktır. (Aktoprak, 2010: 220-26) Tarihsel olarak Katoliklerin Milliyetçilik, Protestanlarınsa Birlikçilikle özdeşleşme süreçleri göz önüne alındığında Antlaşma'nın sadece siyasi ayrışmayı değil, aslında açıkça adını koymadan bölgedeki mezhepsel ayrışmayı

16 Bir diğer adı da Belfast Antlaşması'dır.

17 Antlaşmanın tam metni için bkz. *The Good Friday Agreement*, <<http://www.dfa.ie/home/index.aspx?id=335>>

da tanıdığı görülmektedir. Bu nedenle, Antlaşma sonrasında da bölgedeki cemaatleri ayrıştırmak için yine sıklıkla Katolik-Protestan ayrımı tercih edilmektedir. Siyasi etiketler altında cemaatler içinde farklılıklar mevcutsa da, dinsel etiket her bir cemaatin daha geniş bir kesimini, yani dindarlar kadar olmayanları da kapsamaktadır (Mitchell, 2006: 59-60).

1998-2007 arasında Hayırlı Cuma Antlaşması'yla kurulan siyasi sistem düzenli bir şekilde 2007'de işlemeye başlamıştır.¹⁸ Lakin antlaşmanın imzalanmasından itibaren, iki toplumlu bölge gerçeği kabul edilse de, iki toplumun entegrasyonu için de karma eğitimden karma evliliklerin desteklenmesine kadar pek çok proje hem merkezi hükümet hem yerel hükümet tarafından desteklenmiştir. Özellikle sivil toplum örgütleri aracılığıyla geçmişle yüzleşme ve geçmişin yaralarının onanması için farklı projeler hayata geçirilmeye çalışılmıştır ve çalışılmaktadır. Bu çabalara rağmen, kurulan yeni düzenin de imkân tanıdığı şekilde, dinsel kodlar, semboller ve kategoriler günlük hayatta her gün yeniden üretilmektedir. Protestan ve Katoliklerin ikamet yerleri, tercih ettikleri okullar, seçtikleri partnerler, okudukları gazeteler; yani neredeyse tüm sosyal ve kültürel ağları hala ağırlıklı olarak kendi toplumları içinde şekillenmektedir. Her ne kadar bu durum 2000'lerden beri yukarıda bahsedilen çabaların da etkisiyle yavaş da olsa bir dönüşüme tanıklık etse de, günümüzde toplumsal hayat hala iki toplumun ayrımı üzerinden kurulmaktadır (Mitchell, 2006: 60).

Dinsel milliyetçilik bağlamında, bu dinsel kimliklerin sadece inananları ve dindarları değil, inanmayanları veya kendini dindar olarak tanımlamayanları da kapsamı son derece önemlidir. Kendilerini dindar olarak tanımlamayan ya da dinsel ritüellerle ilişkisi zayıf olanlar da kendilerini tanımlamaları istendiğinde dinsel etiketlerini tercih etmektedir; çünkü dinsel kimliği aslında kültürel kimliğinin ve bu kimliğin farkındalığının göstergesidir. Özellikle eğitim söz konusu olduğunda dindar olmayan pek çok ailenin tam da bu nedenlerle çocuklarını Katolik okullarına göndermeleri, bu tercihlerini çocuklarının devlet okulunda azınlık olmaları yerine Katolik okullarında İrlanda dilini ve kültürünü öğrenmelerini olarak açıklamaları (Mitchell, 2006: 8) dikkat çekicidir. Katolik Kilisesi Kuzey İrlanda'da sosyal ve kültürel hayatın örgütlenmesinde hala önemli bir role sahiptir; ama özellikle eğitim sistemindeki rolünün altının

---

18 Bu süre zarfında IRA'nın silahsızlanması ve kurulan bölgesel hükümetteki Milliyetçilerin siyasi geçmişleri nedeniyle pek çok kez süreç sekteye uğramıştır. IRA'nın 2005'te silah bıraktığını açıklamasıyla birlikte Hayırlı Cuma'nın işlemesi için çabalar artacaktır. 2006'da Britanya ve İrlanda Başbakanları Blair ve Ahern'nin girişimiyle imzalanan St Andrews Antlaşması'yla da bir yol haritası çizilir ve Hayırlı Cuma Antlaşması'nın işlemesi için Hayırlı Cuma Antlaşması'nda bazı değişikliklere gidilir. (Antlaşma için bkz. <https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/136651/st_andrews_agreement-2.pdf>)

çizilmesi gerekir (Mitchell, 2006: 40). Her ne kadar Kuzey İrlanda eğitim sistemi çocukların isterlerse Katolik isterlerse devlet okuluna gitmelerine olanak tanısa da, ki ikisi de devlet tarafından desteklenir, pek çok Katolik çocuk Kilise'nin denetimindeki Katolik okullarına devam etmektedir (McGarry and O'Leary, 2004: 35).¹⁹ Karma eğitim yerel hükümet tarafından desteklense de, 2011-2012 eğitim-öğretim yılı itibariyle Katolik çocukların %88'i Katolik okullarına gitmektedir. (Torney, 24 November 2012).

Günlük hayatta ayırımın devam ettiği önemli bir alan da ikamet yerleridir. Boyle ve Hadden, Kuzey İrlanda'yı farklı cemaatlerin komünlerine ayrılmış bir yamalı bohça olarak tanımlarlar (1994). Kırsal alanda, özellikle köylerde Protestan ve Katolik köyler arasındaki ayırım bayraklar, duvar resimleri gibi farklı sembollerle ifade edilirken, aynı durum kentler için de geçerlidir (Church et al., 2004: 278). 2012 itibariyle Kuzey İrlanda'daki sosyal konutların %90'ı iki toplum arasındaki ayırımı yansıtmaktadır (Torney, 24 November 2012). Dolayısıyla iki toplumda da bireyler erken yaşlardan itibaren ailelerinin yanı sıra ikamet yerleri ve eğitim aracılığıyla da kendi kimliklerini dinsel toplumlarının içinde inşa etmektedirler ve ayrı spor kulüpleri, eğlence mekânlarıyla da sosyal ağlarını bu toplum içinde kurmaktadır.

Artık 1998 öncesi çatışma ortamına dönüleceğine dair bir öngöründen bahsedilemese de, zaman zaman bölgeden hala çatışma ve ölüm haberleri gelmektedir. IRA ve Ulster Gönüllü Gücü başta olmak üzere bölgenin ana paramiliter örgütleri silah bırakmıştır ama hala silahlı mücadele yanlısı daha ufak çaplı örgütler mevcuttur. İki toplum arasında karşılıklı bir güvenin oluştuğunu ve dolayısıyla daimi bir barışa ulaşıldığını söylemek de oldukça zordur. Gerginliğin en yükseldiği dönemler yine dinsel bayram ve geçit törenleri dönemi olan yaz aylarıdır. Bu dönemlerde özellikle Katolikler Protestanların gövde gösterisinde bulduklarından şikâyet etmekte, Protestanlarsa kültürel kimliklerinin erimesine izin vermeyeceklerini belirterek bu geçit törenlerine sembolik bir anlam yüklemektedir (Sergie, 2014). Siyasi alanda da Kuzey İrlanda Polis Gücü'nün yapısından Birleşik Krallık bayrağının kullanım zamanı ve yerine kadar pek çok konu 2007'den günümüze dönemsel olarak gerginliği artırmıştır. Barınma, eğitim ve istihdam alanlarında eşitsizlik devam etmektedir; fakat bitmeyen tüm sorunlara rağmen bir daha *Troubles* dönemine dönme olasılığı da oldukça düşüktür. Öte yandan bölgede düşmeye devam eden Protestan, artmaya devam eden Katolik nüfus oranları ve Hayırlı Cuma Antlaşması'nın bölge halkının çoğunluğunun rızasına uygun bir self-

---

19 Karma eğitim veren devlet okullarında dini eğitim önemli bir yer tutmaktadır. Eğer bir okuldaki öğrencilerin önemli bir kısmı belli bir dinsel gruba mensupsa ve aileler talep ediyorsa o çocukların kendi cemaatlerinin dinsel ayinlerine katılmasına olanak tanıyacak eğitim verilmektedir. (<http://www.nicie.org/aboutus/default.asp?id=30>)

determinasyon hakkı tanıdığı göz önüne alınırsa uzun vadede çatışma riski kalkmıştır demek de mümkün değildir.

2002’de Kuzey İrlanda nüfusunun %44’ü Katolik, %53’ü Protestan iken, 2011’de bu oran %45 Katolik, %48 Protestan’dır (Nolan, 2013: 29). Yine 2011 nüfus sayımı sonuçlarına göre ulusal kimlik tanımlamalarına baktığımızda 1.800.000 olan Kuzey İrlanda nüfusunun %40’ı kendisini sadece Britanyalı, %25’i sadece İrlandalı, %21’i sadece Kuzey İrlandalı, %14’ü de diğer kimliklerle (Britanyalı ve İrlandalı/Britanyalı, İrlandalı ve Kuzey İrlandalı/ “diğer”) tanımlamaktadır (2014). Bu tanımlamanın dinsel aidiyete ilişkin tanımlarla paralelliği bölgedeki dinsel milliyetçiliğin devamlılığını görmek açısından dikkat çekicidir. Kendisini sadece Britanyalı olarak tanımlayanların %81’i Protestan olduğunu veya Protestan olarak yetiştirildiğini belirtirken, kendisini İrlandalı olarak tanımlayanların %94’ü Katolik olduğunu veya Katolik olarak yetiştirildiğini belirtmektedir. Kendisini Kuzey İrlandalı olarak tanımlayanlarınsa %58’i Katolik, %36’sı Protestan olduklarını veya yetiştirildiklerini söylemişlerdir (2014).

4. SONUÇ

Din ve milliyetçilik belki de tarihin en “başarılı” iki ideolojisidir; lakin ne “başarıları” kendilerinden menkuldür ne de özleri gereği “iyi” yüzleri Batı’ya, “kötü” yüzleri Doğu’ya dönüktür. Hem “başarılarının” hem de iki yüzlerinin ardında tarihsel dinamiklerin günümüz koşullarındaki devamlılığı ve/veya yansımaları yatar. Dinsel milliyetçilik de bu yorumdan muaf değildir ve günümüzde dünyanın pek çok bölgesinde kimi zaman devlet politikası kimi zaman da bir direnişin sesi olarak yükselmektedir. Milliyetçiliğin kutsallığının dinle pekiştirildiği bu örneklerde kimliğin muhafazakâr kabuğu biraz daha “sabitlenir”.

Kuzey İrlanda da, din ve milliyetçiliğin, üstelik de Batı’da ve 21. yüzyılda, kimliklerin inşasındaki önemini ortaya koyan ve bu “başarı”nın nedeninin kolektif kimliklerin tarihsel inşa sürecinde ve etnik/dinsel kimlikler arasındaki sömürü ilişkisinde yattığını gösteren en önemli örneklerden biridir. Sorunun temelleri 17. yüzyıldan itibaren Britanya’nın plantasyon politikasıyla şekillenen ekonomik ve siyasal ayrımcılıkta yatmaktadır ve ortaya çıkan bu çatışma kendisini iki farklı mezhep üzerinden dinsel bir söylemle ifade etmiştir. 19. yüzyılda dinsel milliyetçiliğin ortaya çıkması için gerekli tüm koşullar mevcuttur. Bu ortamda Katoliklik ile İrlanda milliyetçiliği birbirine eklemlenmiş, İrlanda milliyetçiliği içindeki farklı siyasi hatlara rağmen Katoliklik ulusal kültürün özü olarak kabul edilmiştir. Bu kabul 1921’den itibaren hem Güney’de hem de Kuzey’de devam etmiş; özellikle Protestan çoğunluğa dayalı rejimin

Katolikler zerindeki yoğun baskısı Kuzey İrlanda'daki dinsel milliyetçiliğin savunma reflekslerini daha da güçlendirerek cemaat ağlarını sıkılaştırmıştır. 1998 Hayırlı Cuma Antlaşması bu iki farklı cemaatin kabul üzerine inşa edildiği için de, bu sıkı ağlar, karma ve entegre bir toplumsal hayata yönelik ortak politikalara rağmen halen sürmektedir. Din, kültürel bir savunma mekanizması olarak ulusal kimlik içindeki yerini ve önemini muhafaza etmektedir. Günümüzde atışma kontrol altına alınsa da, zihinlerdeki ayrımın devam ettiğinin en önemli sembolleri Belfast'ta hala Katolik ve Protestan mahallesini ayıran "Barış Duvarı" ve belediye mezarlığında Katolik ve Protestan mezarları ayırmak için yeraltına çekilmiş duvar olmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

1920. 'Government of Ireland Act'.

1922. 'Civil Authorities (Special Powers) Act (Northern Ireland) '.

2014. 'National Identity in Northern Ireland, 2011', Northern Ireland Statistics & Research Agency.

AKTOPRAK, E. (2010), Devletler ve Ulusları: Batı Avrupa'da Milliyetçilik ve Ulusal Azınlık Sorunları, Ankara, Tan.

ANDERSON, B. (2006), Imagined Communities: reflections on the Origin and Spread of Nationalism, London, New York, Verso.

BARKER, P. W. (2009), Religious nationalism in modern Europe : if God be for us, London ; New York, Routledge.

BELLAH, R. N. (1967), 'Civil Religion in America', Dædalus: Journal of the American Academy of Arts and Sciences, 96, 1, 1-21.

BRUBAKER, R. (2012), 'Religion and nationalism: four approaches*', Nations and Nationalism, 18, 1, 2-20.

BURLEIGH, M. (2007), 'Sacred Cause: The Clash Of Religion And Politics, From The Great War To The War On Terror', Harper Collins.

CHURCH, C., VISSER, A. ve JOHNSON, L. S. (2004), 'A path to peace or persistence? The "single identity" approach to conflict resolution in Northern Ireland', Conflict Resolution Quarterly, 21, 3, 273-93.

COAKLEY, J. (2011), 'The Religious Roots of Irish Nationalism', Social Compass, 58, 1, 95-114.

CROTTY, W. (2006), 'The Catholic Church in Ireland and Northern Ireland: Nationalism, Identity, and Opposition', in PAUL CHRISTOPHER MANUEL, L. C. R., CLYDE WILCOX (ed.) The Catholic Church and the Nation-State: Comparative Perspectives Washington D.C., Georgetown University Press.

DONOHUE, L. K. (1998), 'Regulating Northern Ireland: The Special Powers Act, 1922-1972', The Historical Journal, 41, 4, 1089-120.

ENGLISH, R. (2003), Armed Struggle The History of IRA, Oxford, Macmillan.

FAHEY, T., HAYES, B. C. ve SINNOTT, R. (2006), Conflict and consensus : a study of values and attitudes in the Republic of Ireland and Northern Ireland, Leiden; Boston, Brill.

FITZDUFF, M. (2002), Beyond Violence: Conflict Resolution Process in Northern Ireland, Tokyo, United Nations University Press.

GELLNER, E. (1983), Nations and nationalism, Ithaca, Cornell University Press.

HECHTER, M. (1999), Internal colonialism : the Celtic fringe in British national development, New Brunswick, N.J., Transaction Publishers.

HOBSBAWM, E. J. (1990), Nations and nationalism since 1780 : programme, myth, reality, Cambridge England ; New York, Cambridge University Press.

HUTCHINSON, J. (2000), 'Ethnicity and modern nations', Ethnic and Racial Studies, 23, 4, 651-69.

MAC LAUGHLIN, J. G. ve AGNEW, J. A. (1986), 'Hegemony and the Regional Question: The Political Geography of Regional Industrial Policy in Northern Ireland, 1945 – 1972', Annals of the Association of American Geographers, 76, 2, 247–61.

MARSH, C. (2007), 'Religion and nationalism', in Guntram H. Herb, D. H. K. (ed.), Nations and Nationalism in Global Perspective: An Encyclopedia of Origins, Development, and Contemporary Transitions

MARX, A. W. (2003), Faith in nation : exclusionary origins of nationalism, Oxford ; New York, Oxford University Press.

MCEVOY, J. (2008), The politics of Northern Ireland, Edinburgh, Edinburgh University Press.

MCGARRY, J. ve O'LEARY, B. (2004), The Northern Ireland conflict : consociational engagements, Oxford ; New York, Oxford University Press.

MITCHELL, C. (2005), 'Behind the Ethnic Marker: Religion and Social Identification in Northern Ireland', Sociology of Religion, 66, 1, 3-21.

MITCHELL, C. (2006), Religion, identity and politics in Northern Ireland : boundaries of belonging and belief, Aldershot, Hants, England ; Burlington, VT, Ashgate Pub.

MULLHOLLAND, M. (1998), Northern Ireland: A Very Short Introduction, Hertfordshire, Prentice Hall Europe.

NIC CRAITH, M. I. A. (2003) Culture and identity politics in Northern Ireland, New York, Palgrave Macmillan.

NOLAN, P. (2013), 'The Northern Ireland Peace Monitoring Report', Belfast, Community Relations Council.

O'DOWD, L. & MCKNIGHT, M. (2013), 'Urban Intersections: Religion and Violence in Belfast', Space and Polity, 17, 3, 357-76.

RIEFFER, B.-A. J. (2003), 'Religion and Nationalism: Understanding the Consequences of a Complex Relationship', Ethnicities, 3, 2, 215-42.

RUANE, J. ve TODD, J. (1996), The dynamics of conflict in Northern Ireland : power, conflict, and emancipation, Cambridge; New York, Cambridge University Press.

SERGIE, M. A. (2014), 'The Northern Ireland Peace Process', Council on Foreign Relations.

TORNEY, K. (24 November 2012), 'The religious divide in Northern Ireland's schools', The Guardian.

ZARISKI, R. (1989), 'Ethnic Extremism among Ethnoterritorial Minorities in Western Europe: Dimensions, Causes, and Institutional Responses', Comparative Politics, 21, 3, 253-72.